

ДЫЯЛЕКТЫЗМЫ Ў ПРОЗЕ І. ПТАШНІКАВА

The article deals with the elements of the spoken language in the works by the famous Belarusian writer of the XX century I.Ptashnikov. It also views the interaction of the modern Belarussian spoken language with the literary language of literature. The objective of the research is to discover the elements of the spoken language in the works by I.Ptashnikov., to disclose their semantic and structural specifics, to establish their stylistic function in the context.

Сваімі творамі І. Пташнікаў сцвердзіў сябе сталым майстрам слова, чуйным да яго смаку, водару, майстрам, якому падуладны і дыялог, і разгорнутыя пейзажныя і бытавыя апісанні, і публіцыстычныя адступленні. Для стварэння і абмалёўкі вобразаў персанажаў пісьменнік шчодро карыстаецца жывым народным словам. У творах І. Пташнікава ва ўсім багацці выявіўся дыялект Лагойшчыны, які вызначаецца свежасцю і трапнасцю мастацкай апрацоўкі.

Выкарыстанне дыялектызмаў у якасці характаралагічнага сродку патрабуе ад пісьменніка вялікага мастацкага густу і пачуцця меры. Любы дыялектызм, ці то ў аўтарскай мове, ці то ў мове героя павінен быць максімальна зразумелым для чытача. Слушна адзначыў М.В. Абабурка: “Майстры мастацкага слова добра разумеюць, што многія назвы прадметаў, працэсаў, якасцей прадметаў і працэсаў, вядомыя ў адной мясцовасці, могуць быць невядомыя ў другой, таму, прапануючы для шырокай грамадскасці такога роду словы-назвы, клапацяцца пра іх зразумеласць, даходлівасць да чытача, каменціруюць сэнс такіх новаўвядзенняў” [1, с. 27].

Можна выдзеліць некалькі спосабаў увядзення дыялектызмаў у кантэкст (паводле М.В. Абабуркі):

1. Спосаб непасрэднага тлумачэння (пісьменнік тлумачыць сэнс дыялектызма адразу ў кантэксце, або ў зносцы): “У гародзе на мяжы ў высокай траве бегалі чырвоныя вёрткія андрукі – божыя кароўкі – і блішчэлі кропелькі рас” [2, с. 90]. “Падумаў, што ў Тані, мусіць пал – гарачая галава [3, с. 115]. “Ляжаць (блізюкі) у глыбокай калысцы намітуські – сюды галава – туды галава, у палатняных полачках, спавітыя чырвонымі паясамі з кутасамі, і кра-таюць вусенкамі: смокчуць суслы з белай анучкі...” [3, с. 40].

2. Спосаб пунктуацыйнага выдзялення. Сутнасць яго ў тым, што дыялектызм бярэцца ў двукоссе, выдзяляецца працяжнікамі, дужкамі. Іншы раз семантыка слова не выяўляецца, а толькі ўказваецца на лакальнасць і ненарматыўнасць лексемы: “Пярэдні ехаў Іван Боганчык на сівым у яблыкі жарабку, якога ён, ужо, як паявіся партызаны, прывёў ноччу “з-за ракі” – “збамбіў” – і шкадаваў, што роднага бацьку” [3, с. 80].

3. Кантэкстуальны спосаб, калі сэнс дыялектнай лексемы вынікае з аналізу пэўнага кантэксту. Гэты спосаб з’яўляецца самым распаўсюджаным: “Ля парога намяло гурбу, у ёй стаіць белы ад снегу Мікалай з ліхтаром у руцэ – пад шкелкай хліпае маленечкі жоўты матылёк” [2, с. 334]. “Назад па крутым абрыве яна падымалася, як па стоце сена, каб хутчэй ухачіцца за

вітку – за галінку чорствай чаромхі на беразе” [2, с. 383]. “Тады пераставіла вазоны на акне ад двара – **альвас** у гаршку і **бальзамінку** ў маленькай высокай місачцы” [4, с. 151].

4. Спосаб атрыбуцыі, калі дыялектнае слова далучаецца да агульнавядомай лексемы як прыдатак і аддзяляецца злучком: “Да мастка на лажок выходзіла дваром калгасная лесапілька-**гатар**” [2, с. 259].

5. Тлумачэнне праз увядзенне ўстаўнога сказа: “Сеначкі былі накрыты **траской** – абрэзкамі, што асталіся ад хаты, вузкімі, сукаватымі – пад шэрсць” [5, с. 13]. “Бярэш у рукі рагатыя, на два зубы, лясковыя вілкі, трасеш сена з саломай – робіш **струшанку** – і носіш яе ахапкамі каровам за драбіны” [2, с. 352].

6. Тлумачэнне праз увядзенне сіноніма, калі побач з дыялектным словам падаецца сінонім з літаратурнай мовы: “І вазьміце з сабой **гальнікі**. Дзеркачы, чым большыя – тым лепш” [2, с. 68].

3 дапамогай дыялектных слоўнікаў (гл. 7–12) растлумачым значэнне дыялектызмаў, ужытых у творах І. Пташнікава: “Снег ішоў з раніцы да палудня, касы, з ветрам, здавалася, мяльцешыцца ўвесь белы свет; наліпаў на стрэхі, на жэрдзе на платах, на паркан, на вочап, на **асвер**, на зялёнае голле на **тофелі** і на яблыню ў гародзе пад раку [2, с. 10]. “Ад яго загарэўся задзёрты ўгару высокі **асвер** – на канцы” [4, с. 25]. “**Асвер** лёг на самы зруб, у студні глыбока на дне суха бразнула аб лёд парожняе вядро” [2, с. 337].

Асвер – журавель (у студні). **Тофель** – таполя.

“Усё ў хаце аблазіў, **варыўню** перавярнуў уверх дном – не знайшоў” [2, с. 125]. “Польмя калыхала яго на сценах старой, скіданай пасля вайны на папялішчы хаты, на кругляках **варывенькі**, што цвёрда стаяла на сваім новым падрубце тут жа” [6, с. 43].

Варыўня – памяшканне для захавання агародніны.

“Так высахла ў печы лісце **вобаратніку**, якое адразу пасля вайны насілі з балота ў кошыках” [6, с. 159].

Вобаратнік – падарожнік.

“Мароз узяўся **нагалец** і пёк, не адпускаючы: зіма пачалася ранняя” [3, с. 224].

Галец – замёрзлая зямля без снегу.

І вазьміце з сабой **гальнікі**. Дзеркачы, чым большыя – тым лепш [2, с. 68]. “Агонь ля асвєра расклала Кляня: падмяла **гальніком** снег з-пад ног, прынясла на бляшанай засланцы галавешкі з печы – у печы яна падпаліла адразу, як усталі калоць парсюка, – і паклала на засланцы на зямлю” [4, с. 80].

Гальнік – дзярчак (змецены венік).

“Да мастка на лажок выходзіла дваром калгасная лесапілька – **гатар**” [2, с. 259].

Гатар – лесапілька.

“Яна (Таццяна) тады зноў зарагатала на ўсю хату – рэзала кілбасу, і нож скакаў на старым драўляным **дэнку**” [2, с. 249].

Дэнка – дошчачка, на якой рэжуць што-небудзь.

“Пырскаюць у белы снег чорныя гузікі, ляцяць аж пад ногі Харбіну – у раку на бліскучы халодны лёд, у які ўгрызаецца шырокі Харбінаў тапор, пырскаючы ў вочы **друзалкамі** лёду” [2, с. 337].

Друзалкі – кавалачкі чаго-небудзь.

“Праз адчыненыя вокны сыпануць з усіх Пleshаніц камары, аблепяць з галавы да ног і запяе ад радасці **курню** вакзальны стары шэры кот...” [2, с. 278].

Курня – мурканне, курняўканне.

“Стары, спрадвечны брод быў якраз у старыцы, яго адсекла ад вады прарытая па лагу прамая каньва, і ён, поўны некалі белага дробнага камення, **курмялёр**, верацяніц і сліжыкаў, цяпер паміраў” [2, с. 81].

Курмель – пячкур (рыба).

“Чацвёрты (алень) быў увесь у чорныя **латкі**, іх яшчэ можна было разглядзець” [3, с. 227].

Латка – пляма іншай афарбоўкі ў жывёліны.

“**Мілта** змолатая ў мяшку – з паўторбачкі” [4, с. 97].

Мілта – страва, прыгатаваная з аўсянай мукі.

“Белья ад гліны сцены, на сталі белы **надзежнік**, і на яго насыпана вараная бульба” [3, с. 118].

Надзежнік – кавалак палатна, якім накрывалі дзяжу.

“Маці ў расшпіленым **навалаканы** – як ты яго зашпілеш на такім жываце – прабегла здаду да варот” [2, с. 456].

Павалаканец – кароткі кажух, пацягнуты зверху сукном.

“Пад ногі лучалі адсечаныя асколкамі яловыя лапкі і павыдзіраны з зямлі з мохам зялёны паземачнік з паружавелымі ягадамі” [4, с. 22].

Паземачнік – сунічнік.

“Воз высокі і вузкі, калышацца пад нагамі, калі падыходзіш пад перад, каб зачатиць, падняўшы ўгару на руках, парубень за паперадоўку, – гэта не жыта, што расцягнуў на ўсе снапы воз і стой, як на стозе” [4, с. 62].

Паперадоўка – вяроўка, прымацаваная спераду воза, якой уціскаюць сена, салому.

“Яна (Алімпіяда) спуцілася з горкі і ішла цяпер белай вуліцай ля ракі ў белым тумане, прыхінуўшы рукі да грудзей, дзе грукала сэрца – як усё роўна нясла перад сабой маленькую Таню, закручаную ў полачкі” [2, с. 561].

Полачка – пялёнка.

“Дзяўчаты ў хустках, акручаных канцамі ля шыі і перакінутых прэнзлямі на грудзі..” [2, с. 75].

Прэнзлі – махры.

“Пот разліўся з ямак на шчацэ і пацёк рагаламі на стол” [2, с. 200].

Рагалы – пацёкі поту.

“На папары парос высокі рудзік – цвіў рыжым цветам” [4, с. 82].

“Лог пасля гэтага стаў бугрысты, пабіўся ў ямы, і на ім, як на папары, пачаў расці рудзік, дурнап’ян і ўсякая калочая гавыла” [2, с. 9].

Рудзік – шчаўе лугавое. Гавыла – пустазелле.

“Сіментал перабіраў і перабіраў заднімі нагамі, адкідаючы з-пад сябе свежы сіпак і дробнае каменне” [2, с. 163].

Сіпак – зямля сівага колеру.

“Брэша сабака, крычаць на сутонні пастухі, галёкаюць на ўсё горла, як і сто, як і дзвесце гадоў назад у гэтым лясным краі” [6, с. 18].

Сутонне – змярканне.

“Сёння, калі яна, вярнуўшыся з фермы, узялася абедзвюма рукамі за чорныя выслізганы вочап і, піхнуўшы яго ў студню, нагнулася над зрубам, у вачах як хто чыркнуў сярнічкай на карбку”. [2, с. 7]. “Ён (Ратушняк) памацаў пад пахай, – сярнічкі ляжалі ў кішэні: шасталі” [3, с. 329].

Сярнічка – запалка.

“Сеначкі былі накрыты траской – абрэзкамі, што астеліся ад хаты, вузкімі, сукаватымі – пад шэрць” [5, с. 13].

Траска – дранка.

“Пахне дымам ад сасновай кары – падмялі, мусіць, на двары трасочнік і заняслі ўсё ў печ” [2, с. 338].

Трасочнік – дрывотнік.

– Ты і цягнула, пакуль усё разам са сваім хабалём у магілу не зарыла [2, с. 534].

Хабаль – палюбоўнік, хахаль.

“Ляжаць (блізюкі) у глыбокай калысцы намітуські – сюды галава – туды галава, у палатняных полачках, спавітыя чырвонымі паясамі з кутасамі, і кратаюць вусенкамі: смокчуць суслы з белай анучкі...” [3, с. 40].

– Вазьмі асцярожна за ногі. Паложым на калёсы намітуські” [2, с. 372].

Намітуські – адзін супраць аднаго.

“Калі, бразнуўшы дзверцамі і падняўшы з зямлі вераб’ёў на вуліцы, заварочваецца на загуменне і на роўнай дарозе, утаптанай спрадаўна яшчэ босымі нагамі чалавека, конямі і калёсамі, націскае на газ” [2, с. 272].

Спрадаўна – з даўніх часоў.

“Кабыла тады скочыла да дзвярэй, чуць не вырваўшыся з рук, і спонаразку стала ў парозе” [3, с. 33].

Спонаразку – знянацку.

Як бачна, І. Пташнікаў у сваіх творах шырока выкарыстоўвае дыялектызмы з гаворак Лагойшчыны. Гэта з’яўляецца прыкметай своеасаблівага мастацкага почырку самабытнага майстра слова, бо яны не толькі ўзбагачаюць мову твораў пісьменніка, але і дапамагаюць стварыць

трапную моўную характарыстыку персанажаў, перадаць каларыт мясцовай гаворкі, надаць апісанню вобразнасць і эмацыянальнасць.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Абабурка, М.В.* Стылістычна абмежаваныя словы ў мове беларускай мастацкай літаратуры / М.В. Абабурка. – Мінск : Выш. шк., 1981. – 160 с.
2. *Пташнікаў, І.* Алімпіяда. (Воблакі шасцідзсятых): раман / І. Пташнікаў. – Мінск : Маст. літ., 1985. – 623 с.
3. *Пташнікаў, І.* Тартак : аповесць і аповяданні / І. Пташнікаў. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 462 с.
4. *Пташнікаў, І.* Найдорф : аповесць / І. Пташнікаў. – Мінск : Маст. літ., 1976. – 236 с.
5. *Пташнікаў, І.* Выбраныя творы : у 2 т. / І. Пташнікаў. – Мінск : Маст. літ., 1980. – Т. 2 : Аповесць. Раман. – 528 с.
6. *Пташнікаў, І.* Мсціжы : раман / І. Пташнікаў. – Мінск : Маст. літ., 1972. – 376 с.
7. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – Т. 5. С-Я. – 564 с.
8. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі : у 2 т. / пад рэд. Е.С. Мяцельскай. – Мінск : Універсітэцкае, 1990. — Т. 1. А-П. – 287 с.
9. Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны / уклад. М.А. Даніловіч. – Гродна : Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт, 1999. – 152 с.
10. *Сцяцко, П.* Дыялектны слоўнік. 3 гаворак Зэльвеншчыны / П. Сцяцко. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1970. – 183 с.
11. *Сцяшковіч, Т.Ф.* Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т.Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.
12. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад агул. рэд. акад. К.К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларуская Савецкая энцыклапедыя, 1977–1984. – 5 т.